

Kraków, 23.03.2026

Dr hab. Ewa Gumul, prof. UŚ
Instytut Językoznawstwa
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Śląski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej
pt. *From translation process and product to reception:*
Investigating cognitive effort of the translator and the reader
napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Bogusławy Whyatt

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej jest pracą o bardzo wysokim poziomie naukowym, w pełni dojrzałą pod względem koncepcyjnym, metodologicznym i redakcyjnym. Jest to dysertacja oparta na cyklu pięciu tematycznie powiązanych artykułów naukowych, uzupełnionych obszernym, znakomicie opracowanym komentarzem syntetyzującym, który nie pełni wyłącznie funkcji sprawozdawczej, lecz tworzy spójny, autorski projekt badawczy o wyraźnej osi problemowej. Już na poziomie ogólnej konstrukcji pracy widać bardzo rzadkie połączenie szerokiej erudycji teoretycznej, precyzji terminologicznej, świadomości metodologicznej i konsekwencji badawczej. Rozprawa podejmuje jedno z najciekawszych i zarazem najbardziej złożonych zagadnień współczesnego przekładoznawstwa kognitywnego, koncentrując się na relacjach między procesem tłumaczenia, produktem przekładu i jego recepcją, analizowanych przez pryzmat wysiłku poznawczego tłumacza oraz odbiorcy tłumaczonego tekstu .

Cykl obejmuje aż pięć artykułów opublikowanych w latach 2021–2025: dwa poświęcone procesowi tłumaczenia i jakości produktu, dwa dotyczące recepcji tłumaczenia, oraz jeden artykuł integrujący i metodologicznie porządkujący całość przedsięwzięcia. Są to prace opublikowane w renomowanych, wysoko punktowanych czasopismach międzynarodowych, a

sama rozprawa powstała w ścisłym związku z dwoma dużymi projektami badawczymi finansowanymi przez Narodowe Centrum Nauki, EDiT oraz ReadMe, kierowanymi przez opiekunkę naukową rozprawy, prof. UAM dr hab. Bogusławę Whyatt. Zestawienie prac tworzących dysertację nie jest przypadkowe ani mechaniczne. Przeciwnie, tworzy bardzo przekonującą sekwencję badawczą prowadzącą od analizy wysiłku poznawczego tłumacza, przez ocenę jakości przekładu, aż po empiryczne uchwycenie wysiłku poznawczego czytelnika tekstu tłumaczonego. Tego rodzaju kompozycja sprawia, że mamy do czynienia nie z luźnym zbiorem publikacji, lecz z prawdziwie zintegrowaną rozprawą doktorską.

Za najważniejszą zaletę recenzowanej dysertacji należy uznać jej oryginalność problemową i konceptualną. Autorka trafnie diagnozuje stan badań, wskazując, że w przekładoznawstwie proces tłumaczenia, produkt przekładowy i recepcja przekładu pozostawały dotąd najczęściej przedmiotem odrębnych analiz. Mgr Ewa Tomczak-Łukaszewska proponuje natomiast badanie zintegrowane, którego pytanie nadrzędne brzmi: czy wysiłek poznawczy inwestowany przez tłumacza w proces przekładu oraz jakość tekstu docelowego znajdują odbicie w wysiłku poznawczym czytelnika podczas lektury tłumaczenia? Sama teza została w rozprawie sformułowana z dużą klarownością. To ambitna teza, wyraźnie wykraczająca poza standardowe oczekiwania stawiane rozprawie doktorskiej. Autorka nie ogranicza się do opisu pojedynczych zjawisk, lecz podejmuje próbę domknięcia „pętli” między produkcją przekładu a jego odbiorem. To właśnie przejście od perspektywy tłumacza do perspektywy czytelnika, a zarazem od procesu do recepcji, decyduje o intelektualnej świeżości tej pracy i jej znaczeniu badawczym.

Równie wysoko należy ocenić teoretyczne osadzenie rozprawy. Komentarz towarzyszący artykułom pokazuje, że doktorantka porusza się z pełną swobodą na styku kilku subdyscyplin: badań nad procesem tłumaczenia, kognitywnych badań nad tłumaczeniem i tłumaczeniem ustnym, badań nad oceną jakości tłumaczenia oraz badań nad czytaniem. W części teoretycznej Autorka nie poprzestaje na referowaniu literatury przedmiotu, lecz precyzyjnie definiuje podstawowe pojęcia, przede wszystkim wysiłek poznawczy tłumacza, jakość tłumaczenia oraz wysiłek poznawczy czytelnika, a następnie konsekwentnie operacjonalizuje je na potrzeby własnych badań. Na szczególne uznanie zasługuje dojrzałość i precyzja, z jaką rozprawa rozróżnia pojęcia obciążenia poznawczego (*cognitive load*) i wysiłku poznawczego (*cognitive effort*), a także sposób, w jaki łączy kategorie wywodzące się z badań nad tłumaczeniem z

modelami czytania i okulografii. Dzięki temu dysertacja ma nie tylko istotną wartość empiryczną, lecz wnosi również wyraźny wkład porządkujący i konceptualizujący.

Bardzo mocną stroną pracy jest również jej wysoki rygor metodologiczny. W badaniu procesu i produktu tłumaczenia wykorzystuje rejestrację aktywności klawiatury (*keylogging*), nagrywanie przebiegu pracy na ekranie (*screen recording*) oraz okulografię (*eye-tracking*), natomiast w badaniu recepcji posługuje się okulografią (*eye-tracking*) i zadaniami sprawdzającymi rozumienie tekstu. Na szczególne uznanie zasługuje fakt, że teksty wytworzone przez tłumaczy w badaniu procesualnym stają się następnie materiałem eksperymentalnym w badaniu recepcji. Rozwiązanie to nie tylko wzmacnia spójność całego projektu, lecz także pozwala rzeczywiście prześledzić konsekwencje decyzji translatorskich, od momentu ich podjęcia aż po ich wpływ na doświadczenie lekturowe odbiorcy. Jest to metodologia ambitna i złożona, a zarazem obarczona licznymi potencjalnymi trudnościami. Tym większe uznanie budzi fakt, że Doktorantka i towarzyszący jej zespół sprawnie nad nimi panują. Na uwagę zasługuje także fakt, że Autorka otwarcie i dojrzałe omawia ograniczenia oraz wyzwania tego projektu badawczego.

Na poziomie merytorycznym cykl rozwija się w sposób modelowy. Artykuł pierwszy stanowi solidny fundament całej rozprawy: bada kierunek tłumaczenia i dobór leksyki u profesjonalnych tłumaczy dwukierunkowych, ustanawiając wyjściowy profil poznawczy badanych i pokazując relację między wysiłkiem leksykalnym a jakością produktu. Artykuł drugi pogłębia ten obraz, koncentrując się na zachowaniach informacyjnych tłumaczy i roli zasobów online w procesie translacyjnym. Artykuł trzeci pełni funkcję rzeczywistego pomostu metodologicznego między światem tłumacza a światem czytelnika: integruje dane procesowe z danymi recepcyjnymi. Artykuł czwarty stanowi mocny empiryczny test wpływu błędów translacyjnych na wysiłek poznawczy odbiorców. Artykuł piąty natomiast porządkuje całość z perspektywy metodologicznej i rozszerza model o czynniki związane z profilem językowym czytelnika. Taka progresja tematów świadczy o przemyślanej konstrukcji całego projektu badawczego: kolejne publikacje nie powtarzają się, lecz wzajemnie się dopełniają, stopniowo budując coraz pełniejszy obraz badanego zjawiska.

W recenzowanej dysertacji szczególnie cenne jest to, że jej wyniki mają zarówno znaczenie teoretyczne, jak i praktyczne. Z teoretycznego punktu widzenia rozprawa przekonująco pokazuje, że jakości przekładu nie należy rozumieć wyłącznie jako własności tekstu ocenianej

przez eksperta, lecz że można ją także badać poprzez jej poznawcze skutki po stronie odbiorcy. To bardzo ważny kierunek myślenia, ponieważ otwiera drogę do bardziej złożonych, empirycznie ugruntowanych modeli oceny jakości przekładu. Z perspektywy praktycznej praca ma wyraźne implikacje dla dydaktyki tłumaczenia, dla refleksji nad rolą weryfikacji własnego przekładu i jego korekty, a także dla badań nad tłumaczeniem w parach językowych obejmujących języki o mniejszej dyfuzji, takie jak polski.

Na osobne podkreślenie zasługuje wysoki poziom dojrzałości interpretacyjnej Autorki. W pracy nie ma śladu uproszczonego myślenia przyczynowo-skutkowego. Zamiast tego otrzymujemy analizy ostrożne, wielowymiarowe, świadome faktu, że badane konstrukty nie są bezpośrednio obserwowalne, a relacja między wskaźnikiem a opisywanym zjawiskiem ma charakter złożony. Doktorantka umiejętnie łączy rygor analityczny z naukową wyobraźnią. Potrafi nie tylko odczytać wyniki, lecz także osadzić je w literaturze, zestawić z badaniami wcześniejszymi, wskazać miejsca zgodności i rozbieżności, a następnie zaproponować sensowne kierunki dalszych badań. Tego rodzaju kompetencja interpretacyjna jest jedną z najbardziej wiarygodnych oznak dojrzałości naukowej i w mojej ocenie ujawnia się w rozprawie w stopniu ponadprzeciętnym.

Bardzo wysoko oceniam także indywidualny wkład mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej w powstanie cyklu publikacji, który, co istotne, został szczegółowo i bardzo rzetelnie udokumentowany w dołączonych do rozprawy oświadczeniach autorskich. W artykule pierwszym doktorantka jest pierwszą współautorką i deklaruje 60% wkładu, obejmującego między innymi konceptualizację, metodologię, przygotowanie i opracowanie danych, przygotowanie pierwotnej wersji tekstu, jego redakcję oraz wizualizację wyników. Już ten tekst pokazuje, że jej rola nie miała charakteru pomocniczego, lecz była wiodąca zarówno na etapie projektowania badania, jak i opracowania wyników.

W artykule drugim, współautorskim z dwiema badaczkami, wkład mgr Ewy Tomczak określono na 33%, a zakres jej obowiązków obejmował konceptualizację, metodologię, przygotowanie danych, analizę oraz współtworzenie tekstu. Jest to zatem wkład równorzędny z pozostałymi współautorkami, bardzo znaczący w obszarze analitycznym i interpretacyjnym, kluczowym dla wartości naukowej publikacji.

W artykule trzecim, będącym jednym z metodologicznie najciekawszych ogniw całego cyklu, udział doktorantki został określony na 30% i obejmował konceptualizację, metodologię, projektowanie eksperymentu, walidację, analizę, prowadzenie badania, przygotowanie zasobów i danych oraz współautorstwo manuskryptu. Jest to zestaw zadań świadczący o bardzo wysokich kompetencjach technicznych i analitycznych oraz o realnym współkształtowaniu rdzenia projektu badawczego.

Równie znaczący jest udział mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej w artykule czwartym. Oświadczenie autorskie wskazuje 30% wkładu, obejmującego konceptualizację, metodologię, projektowanie eksperymentu, walidację, analizę, zbieranie danych, współtworzenie manuskryptu oraz wizualizację. Warto podkreślić, że są to czynności lokujące doktorantkę w samym centrum pracy badawczej: od projektu eksperymentu po opracowanie i przedstawienie wyników. Nie sposób zatem traktować jej roli jako marginalnej czy wtórnej.

Najmocniejszym dowodem pełnej samodzielności naukowej doktorantki jest jednak artykuł piąty, którego jest jedyną autorką. Doktorantka samodzielnie realizowała wszystkie etapy pracy nad tym artykułem, od opracowania koncepcji badawczej i przygotowania metodologii, przez walidację, analizę formalną, przeprowadzenie badania oraz przygotowanie zasobów i danych, po redakcję tekstu i wizualizację wyników. Ten jednoautorski tekst ma dla oceny całej rozprawy znaczenie szczególne, ponieważ pokazuje, że mgr Ewa Tomczak-Łukaszewska nie tylko efektywnie współpracuje w zespołach badawczych, ale również potrafi samodzielnie syntetyzować bardzo złożony materiał empiryczny oraz nadać mu własną, dojrzałą ramę interpretacyjną.

Jeśli spojrzeć na cały cykl łącznie, widać bardzo wyraźnie, że wkład doktorantki ma charakter znaczny, systematyczny i wieloaspektowy. Jej udział spełnia zatem w pełni wymóg samodzielnego i twórczego wkładu w rozwój dyscypliny.

Na szczególne podkreślenie zasługuje również rola prof. UAM dr hab. Bogusławy Whyatt jako opiekuna naukowego doktorantki oraz kierownika dwóch dużych projektów badawczych finansowanych przez NCN, w ramach których powstawały poszczególne ogniwa recenzowanego cyklu, tj. EDiT i ReadMe. Z przedstawionych w rozprawie informacji jasno wynika, że to właśnie pod jej kierunkiem ukształtowane zostały środowisko badawcze, zaplecze metodologiczne oraz zespołowa infrastruktura naukowa, które umożliwiły realizację

tak ambitnego przedsięwzięcia. W podziękowaniach Autorka wyraźnie podkreśla wagę mentorskiego wsparcia prof. Whyatt, jej wiedzy, uważnej opieki naukowej oraz inspirującej roli w rozwijaniu zainteresowań doktorantki badaniami okولوجraficznymi. Warto zarazem zaznaczyć, że wpływ prof. Whyatt jako opiekuna naukowego i kierownika projektów nie umniejsza samodzielnego wkładu mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej, lecz przeciwnie, pozwala właściwie dostrzec, że rozprawa dojrzała w wymagającym, dobrze prowadzonym i metodologicznie zaawansowanym środowisku badawczym, w którym doktorantka potrafiła wypracować własny, wyraźny i twórczy profil badawczy.

W mojej ocenie rozprawa zasługuje na wyróżnienie z kilku powodów. Po pierwsze, podejmuje problem badawczy nowatorski i jednocześnie fundamentalny dla współczesnego przekładoznawstwa. Po drugie, proponuje ambitny, znakomicie przemyślany model integracji procesu tłumaczenia, produktu i recepcji, którego realizacja wymagała wyjątkowej sprawności metodologicznej. Po trzecie, cykl ma bardzo wysoką spójność wewnętrzną: kolejne artykuły tworzą logicznie narastającą całość, a komentarz syntetyzujący podnosi wartość publikacji, nadając im status jednolitego osiągnięcia doktorskiego. Po czwarte, rozprawa wykazuje wyraźny potencjał oddziaływania na dalsze badania w obszarze badań przekładoznawczych. Wreszcie, indywidualny wkład doktorantki, szczegółowo i przekonująco udokumentowany, jest bezspornie ponadprzeciętny na tle innych rozpraw doktorskich opartych na publikacjach.

Należy również podkreślić, że jest to rozprawa nie tylko bardzo dobra, lecz także jako całość wyjątkowo dojrzała naukowo. Wyróżnia ją umiejętność łączenia różnych perspektyw badawczych, dbałość o precyzyjną operacjonalizację pojęć, świadomość ograniczeń własnego projektu, wysoki poziom warsztatu empirycznego, a zarazem bardzo dobra organizacja wywodu. Lektura tej pracy pozostawia wyraźne poczucie obcowania z badaczką w pełni świadomą zarówno stanu dyscypliny, jak i miejsca własnych ustaleń w szerszym kontekście naukowym. To właśnie suma tych cech przesądza o wyróżniającej wartości tej rozprawy.

Formułując tak wysoką ocenę rozprawy, warto zarazem wskazać kilka kwestii, które mogłyby stać się przedmiotem doprecyzowania w trakcie obrony. Po pierwsze, interesujące byłoby pełniejsze omówienie granic integrowania i interpretowania danych procesualnych, produktowych i recepcyjnych oraz ograniczeń wynikających z ich odmiennego statusu metodologicznego. Po drugie, warto byłoby szerzej przedyskutować zakres uogólniania uzyskanych wyników poza badaną parę językową i poza przyjęty typ materiału badawczego.

Po trzecie, pożyteczne byłoby doprecyzowanie, w jakim stopniu profil językowy czytelnika modyfikuje zależności między jakością przekładu a wysiłkiem poznawczym odbiorcy. Uwagi te nie obniżają wysokiej oceny pracy, lecz potwierdzają, że otwiera ona ważne i rozwojowe pole dalszych badań.

Wniosek końcowy:

Reasumując, stwierdzam z pełnym przekonaniem, że rozprawa doktorska mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej pt. *From translation process and product to reception: Investigating cognitive effort of the translator and the reader* w pełni spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Praca wnosi oryginalny i istotny wkład do językoznawstwa oraz przekładoznawstwa, w szczególności do badań nad poznawczymi uwarunkowaniami procesu tłumaczenia i recepcji przekładu. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Ewy Tomczak-Łukaszewskiej do dalszych etapów postępowania doktorskiego oraz o przyznanie jej rozprawie wyróżnienia.

dr hab. Ewa Gumul, prof. UŚ